

УДК 17:7:038.6

Галина Берегова,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії
і соціально-гуманітарних дисциплін.
Херсонський державний аграрний університет

ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В УКРАЇНІ

Beregova Galyna. Ethical Problems of the Post-modernism in Ukraine.

The article is devoted to the principal ethical ideas of the post-modernism in contemporary Ukraine. Due to the change of a person's moral status the principal ethical ideas of post-modernism are social constructivism, cultural determinism, negation of individual identity, traditionalism and universality of ethical principles as well as negation of transcendental origin of ethical norms.

Keywords: post-modernism, ethics, morality, globalization, cosmopolitanism, social constructivism, cultural determinism, universality of moral standards.

Береговая Галина. Этические проблемы постмодернизма в Украине.

В статье определены основные этические идеи постмодернизма в современной Украине. В связи с изменением морального статуса личности основными этическими идеями постмодернизма являются социальный конструктивизм, культурный детерминизм, отрицание индивидуальной идентичности, традиционализма и универсализма этических принципов, а также отрицание трансцендентного происхождения этических норм.

Ключевые слова: постмодернизм, этика, мораль, глобализация, космополитизм, социальный конструктивизм, культурный детерминизм, традиционализм, универсализм нравственных норм.

Постановка проблеми

Українські політики, громадські діячі та просто розчаровані люди нині часто говорять про неефективність моралі та моральності. При цьому вони забувають про те, чи було б взагалі можливим громадське життя без цих соціальних регуляторів. Так, моральні норми не завжди діють, а в душі деяких індивідів — порожнеча. Однак порожнеча викликана або байдужістю, або безсиллям суспільства у відношенні осіб з відхиленнями в поведінці.

Сутність проблеми полягає в ступені культури, досягнутої українським суспільством на даний момент (одним із виявів цієї культури є політика держави), адже суспільство вважається культурним настільки, наскільки його члени здатні співіснувати спільно — між членами суспільства існує незримий

зв'язок, що виявляється в тому, що вони вважають себе членами саме даного суспільства, а не якого-небудь іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Про небайдужість до проблем моральності свідчить уся історія світової філософії: від античності й до наших часів. Проблеми моральності нині активно розглядаються у руслі як західної (К.-О. Апель, В. Гьосле, Ю. Хабермас, Д. Бьолер, В. Кульман, П. Ульріх й ін.), так і вітчизняної (Т. Аболіна, А. Єрмоленко, В. Єфименко, В. Лозовий, М. Лук, О. Лінчук, В. Малахов, В. Савельєв, М. Тофтул й ін.) філософії. Зазначені дослідники у галузі моральної філософії одностайно вважають, що кризові явища в суспільстві завжди змушують людство звертатися до засад духовності, у яких криється віднайдення шляхів виходу з такого стану занепаду чи стагнації в усіх формах людського буття — науці, політиці, економіці, техніці, екології тощо.

Етика і мораль у сучасних умовах, на думку В. Савельєва, змушені певною мірою протидіяти існуючій культурі постмодерну, і саме тому вони перебувають у певній суперечності з оточуючим світом: з одного боку, нехтування культурою неодмінно приводить до відриву етики й моралі від реального життя, з іншого — інкультурація моралі й етики без опори на загальнолюдські цінності означає для них потрапляння у пастку постмодерного цинічного й аморального релятивізму¹.

Так, А. Єрмоленко у ряді робіт, присвячених проблемам моральної філософії («Комунікативна практична філософія», 1999; «Соціальна етика та екологія», 2010 й ін.) слушно зазначає, що «розвиток науково-технічної цивілізації, загрожуючи існуванню самого життя на землі, потребує внесення коректив у сферу ціннісних орієнтацій суспільства, в мотиваційну сферу особистості, у способи регулювання соціальних конфліктів»².

Окрім того, у сучасному молодіжному середовищі особливо гостро виявляється, на думку Є. Борінштейна, «флуктуація ціннісних орієнтацій, під якою розуміється відхилення в ціннісних орієнтаціях особистості під дією соціальних змін»³. Безперечно, що ці й інші твердження вітчизняних науковців дають можливість стверджувати особливу актуальність проблем моралі й моральності особистості на тлі вітчизняного суспільного життя.

Мета статті

Просування Європейського Союзу на Схід Європи зрештою призведе, на нашу думку, до поширення моральних засад на весь без винятку континентальний простір. Й оскільки сучасна вітчизняна культура, що є невід'ємною складовою європейсь-

¹ Савельєв В. П. Етика: Навчальний посібник / Савельєв В. П. — Львів: Магнолія Плюс, 2005. — С. 5.

² Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / Анатолій Єрмоленко. — К.: Лібра, 1999. — С. 7.

³ Борінштейн Є. Р. Особистість: її мовні ціннісні орієнтації: Монографія; [рос. мовою] / Є. Р. Борінштейн, А. А. Кавалеров. — Одеса: Астропринт, 2001. — С. 42.

кої, перебуває у фазі розвитку after-постмодернізму⁴, саме в такому аспекті актуального звучання набуває тема впровадження європейських етичних цінностей в Україні в умовах наслідків постмодерних впливів, якій і присвячено цю статтю.

Виклад основного матеріалу дослідження

Осмислення моральних засад сучасного суспільства вимагає співвіднесення їх із поліфонією глобальних трансформацій і змушує порушувати та вирішувати питання щодо можливості суб'єктів історії (людини й суспільства) впливати на їх розгортання, конструювати майбутнє заради свого виживання та розвитку. Слід додати, що народи (у тому числі й українці) повністю усвідомлюють свою залежність від загального розвитку всієї людської спільноти, для якого характерними є новітні тенденції інтеграції в сучасному світі, котрі отримали назву глобалізації, а також космополітизм як світогляд усе більшої кількості людей зі скептичним відношенням до батьківщини та держави.

Глобалізація поки що не є інструментом формування справді єдиного світу, де панує етнічна толерантність, співпраця й співіснування різноманітних етносів і культур. Вона уособлює експансію і зовсім не прагне бути засобом взаємодії різних культур і традицій. Здійснюється агресивне насаджування методів ринкового фундаменталізму «відсталим» суспільствам. Навіть в економічному аспекті вона не зближує, а субординує регіони та країни світу, не долає, а закріплює периферійний характер певних країн. Інтерес до їхніх культур і традицій має відверто етнографічний характер.

Україна як національна держава у процесі глобалізації може ізолювати себе зсередини. Але з таким же успіхом вона може виявити активність у зовнішній сфері й заново визначати та формувати свою політику в глобальних масштабах переплетень, діалогів і конфліктів. Найпотужнішим є, звичайно, економічний вектор глобалізації, крім того, цей процес поширюється й у геополітичну, соціальну, екологічну, інформаційну, культурну сферу.

До позитивів глобалізму в Україні можна зарахувати можливість глобального регулювання екологічної ситуації в державі, забезпечення суспільства від глобальних загроз різного характеру, які непереборні для кожної окремої держави і навіть наддержави (скажімо, планетарні катастрофи), можливість «підтягнути» в економічному плані країну до рівня високо розвинених, світова координація боротьби зі СНІДом, наркоманією, тероризмом тощо.

До негативів глобалізму відносяться зростання безробіття, бідності, безпритульності, техногенне перевантаження і деградація довкілля, економічне й політичне послаблення України,

⁴ Савельєв В. П. Етика: Навчальний посібник / Савельєв В. П. — Львів: Магнолія Плюс, 2005. — С. 5.

пригнічення внутрішнього національного ринку, національної економіки, що призводить практичне усунення України з конкурентного середовища. Сюди слід додати ще й зростання рівня тіньової економіки, її розростання до рівня глобально-світової і вихід з-під контролю України як нації-держави, і пов'язані з цим процеси загальної криміналізації економічної діяльності, зростання корупції та превалювання аморальності в суспільному житті.

Слід зазначити, що глобалізм є об'єктивним процесом все-світньої інтеграції, і сучасні його форми — неоімперіалізм і неоколоніалізм — носять насильницький характер щодо України. Глобалізація в принципі не може перемогти — світ не може позбутися зворотного вектора розвитку — диференціації, яка генерує конкуренцію націй, народів, релігій, культур, економік, технологій тощо, тобто створює рушій розвитку — конкурентне поле цивілізації.

Особистість, яка перебуває в полі глобалізаційних процесів, поступово змінює свої значущі риси, якості, стає більш мобільною, інтегрованою у мультикультурний світовий, зокрема інформаційний простір, релігійно, культурно, політично більш толерантною. Водночас зі зміною ціннісних орієнтацій особистості відбувається збільшення контрастності в напрямі маргіналізації-елітизації суспільства, посилення космополітичних тенденцій. Агресивний глобалізм спричиняє появу нових особистостей, які повністю сприйняли технократичні, меркантильні цінності, — далекі від гуманістичних, — що створює небезпеку для цивілізації загалом.

Бурхливий розвиток цивілізації (освоєння космосу, інформаційна революція, виникнення мікропроцесорної технології тощо) і, разом з тим, передчуття екологічної, а то й антропологічної кризи стимулюють усвідомлення єдності людства як планетарної спільноти. Україна не може й не повинна стояти осторонь від загальносвітових процесів. У цьому аспекті явище глобалізації набуває очевидного сенсу як об'єктивний процес реорганізації соціуму в планетарному масштабі.

У зв'язку зі зміною моральних позицій сучасної особистості на тлі глобалізаційних процесів багато дискусій викликає космополітизм. Одного разу виникнувши як ідеологія світового громадянства, яка надає пріоритетного значення загальнолюдським цінностям і другорядного — національним проблемам, космополітизм у сучасному значенні трактується як співіснування та взаємодія численних ідентичностей і почуття приналежності до світового громадянства за межами націй або як ідеологія, що проповідує зречення національних традицій, культури, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет.

В українців ставлення до космополітизму склалося переважно негативне. Особливо космополітів не сприймають (а часом просто ненавидять) у різних країнах представники ради-

кальних націонал-патріотичних сил. Тим часом, космополітизм не суперечить ні націоналізму, ні патріотизму. Більше того, ці ідеології можуть цілком органічно доповнювати одна одну. Добрим прикладом тут можуть бути більшість національно свідомих українських інтелектуалів.

Справді, ідеологія світового громадянства надає пріоритетне значення загальнолюдським цінностям над національними проблемами. Але зовсім не применшуючи останні і не принижуючи їх. Космополітизм — це можливість бути мешканцем певного місця й належати водночас до універсального світу, не заперечуючи при цьому його багатоманітності та своєрідності. О. Войтюк стверджує, що космополітів значно більше в демократичних суспільствах (порівняно з тоталітарними), а також в економічно розвинутих країнах. А містечковість властива країнам зі «світової провінції». До таких країн світу, мабуть, належить і Україна⁵.

З космополітизмом і глобалізацією пов'язане явище сучасного культурного синкретизму, коли набувають розповсюдження так звані ідеалізовані культурні стереотипи: соціальні зміни, технічний прогрес і нова ідеологія, сформована на базі сучасних гуманітарних наук, підірвали принцип пріоритету національної культури. Й оскільки кожна з культур має своє мислення та свій спосіб життя, то втрачає сенс питання про переваги тієї чи іншої культури, того чи іншого народу чи групи народів.

Слід відзначити, що глобалізація є певною реакцією на затяжну кризу постмодернізму та сама по собі становить спробу відшукати ефективні засоби розв'язання цієї кризи. Прагматичне подолання постмодернізму завершилось у кінці ХХ ст. Проте наслідки постмодерністських впливів будуть ще довго даватися взнаки, зокрема і в Україні через її відставання в інформаційному просторі від провідних європейських країн і методологічну кризу в сфері гуманітарних наук. До провідних представників цього напрямку належать Ролан Барт, Джорж Батай, Моріс Бланшо, Жан Бодрійяр, Жиль Дельоз, Жак Дерріда, Фредерик Джеймсон, Жан-Франсуа Ліотар, Юлія Кристева, Мішель Фуко й ін⁶.

Постмодернізм абсолютизував пріоритет прав індивіда над суспільними інтересами, стверджував відносний характер істини і проголошував принцип толерантності як головну етичну чесноту. Проте в етиці постмодернізму, здавалось би, гранично суб'єктивній та індивідуалізованій, насправді роль індивіда мінімізується. Головним суб'єктом життєдіяльності,

⁵ *Войтюк О.* Космополітизм в добу глобалізації // Інтернет-видання «Українське слово». — 3 лютого 2010 р. / [електронний ресурс]. — Режим доступу: ukrslovo.org.ua/.../kosmopolityzm-v-dobu-lobalizatsiyi.htm.

⁶ *Енциклопедія постмодернізму* / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; [пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. О. Шевченко]. — К.: Основи, 2003. — С. 327—332.

стверджує Ж. Бодріяр, стає не індивід, а група (людина існує, як насамперед, член групи, підпорядкований груповій моралі корпоративного типу)⁷.

Індивідуальна ідентичність заперечується, ідентичність пов'язується й у теорії, і на практиці з певним колективом, спільнотою. У зв'язку з цим понижується принцип особистої відповідальності. Якщо культура або певний колектив формує особистість, то саме культура чи колектив відповідальні за те, якою є ця особистість і чим займається, винні в усіх її негараздах і злочинах.

Отже, замість особистої відповідальності на перший план виходить принцип колективної відповідальності, і моральний статус визначається не тими вчинками, які людина зробила, а її належністю до групи. Зокрема людина, що належить до певної спільноти (народу, нації, етносу тощо), повинна відчувати провину за злочини групи, до якої вона належить, хоч особисто вона до тих злочинів ніяк не причетна.

З огляду на уже зазначені причини «нівелювання» моральних цінностей, можна виділити ще деякі особливості заперечення моралі й етики в умовах затяжної кризи постмодернізму. Серед цих особливостей — неможливість визначення ієрархії моральних цінностей через специфічний для нашого часу культурний простір, що визначається програмовано плюралістичним ацентризмом. Сучасний культурний простір своєю чергою спричинює відмову соціуму від морально-ригористичних метанаррацій (текстів морально-виховного характеру), а номадизм («кочовий» спосіб життя) заперечує можливість існування доктринально-нормативної етики в умовах трайбалістської та субкультурної організації суспільства⁸.

Звідси, відповідно, впливає принципова можливість використання альтернативних і навіть взаємовиключних стратегій поведінки особистості, які не підлягають жодній моральній оцінці (наприклад, одностатевий шлюб, коли беруться на виховання діти). Крім того, моральні явища отримують статус фактичної події, адекватна інтерпретація якої передбачає її розгляд як унікальної, одиничної, що означає відмову від будь-яких моральних і аксіологічних вимірів та етичних кодексів. Так, постмодерна етична культура може бути охарактеризована як заснована на припущенні ідіографізму (символізму), який передбачає відмову від концептуальних систем, організованих за принципом строгої дедукції.

Аналізуючи головні постулати постмодернізму стосовно етики і моральної регламентації та регуляції, можна визначити основні ідеї етичного характеру постмодернізму. По-перше, все

⁷ Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Бодріяр Ж. — Львів: Кальварія, 2004. — С. 270.

⁸ Савельєв В. П. Етика: Навчальний посібник / Савельєв В. П. — Львів: Магнолія Плюс, 2005. — С. 219.

частіше звучить припущення, що моральна філософія реально не існує — вона конструюється суспільством (соціальний конструктивізм)⁹. Мислення ж, безумовно, визначається мовою, а отже мораль — це лише мета-оповідання, метанаррація, а тому є сенс зазначати й наявність культурного детермінізму¹⁰.

Також має місце в житті сучасного українського суспільства заперечення традиціоналізму й універсалізму, і це стверджується в багатьох концепціях: етичних принципів універсального людства не існує, оскільки кожна культура утворює власну реальність, включаючи і мораль, традиційні ж моральні цінності є канонами пригноблення й насилля (посилаючись на політичне життя країни, можна говорити про те, що всі етичні цінності є лише масками для прикриття примітивного бажання влади). Експорт секуляризованого гуманізму в моральному сенсі приводить до самотності, відчуження, самотованства й врешті втрати сенсу життя. Його парадоксальна вимога й гасло: «Залиште мене в спокої, однак і не кидайте мене одного». Пошуки виходу з цього стану відбуваються або через втечу від духовно спорожненого внутрішнього життя, внутрішньої порожнечі у життя зовнішнє, громадське, шляхом обрання раціонально-зовнішнього, або через обрання ірраціонально-внутрішнього — алкоголь, наркотики в поєднанні з різними сексуальними девіаціями та перверсіями.

Постмодерна філософія моралі заперечує трансцендентне походження етичних норм, стверджуючи, що абсолютних моральних істин не існує. Проте, якщо трансцендентних моральних цінностей не існує, починає панувати свавілля. Оскільки немає моральної регуляції і не існує підґрунтя для морального переконання, сторона, яка має більшу силу, перемагає. Уряд стає носієм безмежної влади, на яку не поширюється ні закон, ні мораль. На індивідуальному рівні заперечення всіх зовнішніх моральних абсолютів на користь суб'єктивності може означати тріумф ірраціональності, спалах шаленства й нестримного терору.

Особиста думка стає вищою за будь-які абсолютні. Унаслідок цього нині етичні проблеми часто вирішуються шляхом опитування громадської думки або шляхом голосування у представницьких органах влади. Коли суспільство не визнає абсолютних етичних цінностей, тоді немає вищого суду, ніж суб'єктивна точка зору. Прийняття законів на хиткому ґрунті громадської думки, зазвичай непродуманої, схильної до швидкоплинних змін, яка легко піддається маніпуляції, призводить позбавлення морального змісту цих законів і, у результаті обертається свавіллям можновладців. За відсутності абсолютних моральних канонів етичне замінюється естетичним, і люди починають вірити в те, що їм більше подобається.

⁹ Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; [пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. О. Шевченко]. — К.: Основи, 2003. — С. 326.

¹⁰ Там само. — С. 25.

У наш час відбувається активний процес транснаціоналізації, а західний світ дедалі більше входить у світ східний, євразійський. Процес створення навколо себе середовища, в якому йому зручно жити, визнаний природним. Однак усе має свої наслідки. Так, наприклад, багато моральних проблем спричинила постмодерна модель доброчинності. Замість того, щоб поступово подолати бідність у суспільстві, вона ще більше вкорінилася її. Бідні набули статусу соціальної субкультури, яка потребує захисту. Це призвело до знецінення етики й руйнування традиційної моралі, які раніше спонукали людей до творчої активності та були запорукою їх добробуту. Зникли економічні стимули брати шлюб і створювати сім'ю, субсидії морально принизили працездатних громадян і сприяли розповсюдженню наркоманії, алкоголізму й насилля, особливо у великих містах. Соціальна допомога викликала ще більше безробіття. Сьогодні ці проблеми вже торкаються й середнього класу, який потребує субсидій від держави на освіту та підтримку пенсіонерів. Усе це призвело до різкого зростання залежності громадян від держави, а такі тенденції, зазвичай, свідчать про шлях до згорання демократії і посилення тоталітарних настроїв.

Після демонтажу державного соціалізму на пострадянському просторі західні цінності масового споживання і поп-культури досить швидко заповнили духовний вакуум, що утворився в культурному просторі нових держав. Оскільки християнська спадщина цих народів була у занедбаному стані, а більшість населення продовжувала перебувати під інертним впливом офіційного атеїзму, то досить велика кількість людей, особливо молодь, прихильно поставилася до ідеології постмодерну з її релятивістською мораллю, запереченням абсолютних цінностей і матеріалістичним культом збагачення. Ліквідація міліцейської держави привела до розгулу злочинності, а відносна свобода засобів масової інформації — до розквіту порнографії та створення порноіндустрії. У гонитві за матеріальними цінностями мільйони працездатних українців подалися на заробітки за кордоном. Проституція, безробіття, наркоманія, дитяча безпритульність, розквіт корупції, організована злочинність — далеко не повний перелік аморальних за своєю суттю явищ, що стали наслідком синтезу посткомунізму й постмодернізму в Україні (і не тільки).

Висновки

Таким чином, можна окреслити основні ідеї постмодернізму етичного характеру в Україні, серед яких соціальний конструктивізм, культурний детермінізм, заперечення індивідуальної ідентичності, традиціоналізму та універсалізму етичних принципів, а також заперечення трансцендентного походження етичних норм. Сучасний світ виглядає багатограним і різноманітним, і повага до найменш численних, екзотичних, від-

далених від нас культур є відчутною тенденцією нашого часу, а тому толерантність і терпимість повинні стати основними принципами міжнародних і міжкультурних відносин.

В. Савельєв неодноразово висловлював думку про те, що поряд з нинішньою економічною реформою та політичною революцією в Україні, потрібна ще одна революція — моральна, а пов'язане з нею моральне відродження нашого суспільства — ось фундаментальний процес, який буде визначати успіх в усіх інших сферах — економічній, політичній, культурній. «Мораль не переможе, якщо не поєднається із суспільною трансформацією. Так само і реформи зазнають краху, якщо будуть здійснюватися ціною зневажання моралі»¹¹.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що на сучасному етапі суспільного розвитку України слід шукати нові творчі форми вираження етичних істин — намагатися належним чином поєднати ірраціоналізм моралі з раціоналістичною етикою. Християнські абсолютні категорії та трансцендентні цінності, універсальні за своїми можливостями й застосуванням, мають стати моральними орієнтирами в добу глобалізації. Як стверджується у фундаментальному принципі екуменізму Августина Блаженного, повинна бути «у головному — єдність, у другорядному — свобода, і в усьому — любов»¹².

Стаття надійшла до редакції 16.09.12

¹¹ Савельєв В. П. Етика: Навчальний посібник / Савельєв В. П. — Львів: Магнолія Плюс, 2005. — С. 203

¹² Таранов П. С. 120 філософів: Життя. Доля. Учення. Думки: Універсальний аналітичний довідник з історії філософії: у 2-х т. / Таранов П. С. — Сімферополь: Реноме, 2005. — С. 399.